

Shahid Beheshti University
Faculty of Literature and Human Sciences
Department of History

Journal of History of Iran

Vol 17, No 2, Autumn & Winter 2024

ISSN: 2008-7357

E-ISSN: 2588-6916

DOI: <https://doi.org/10.48308/IRHJ.2024.236285.1341>

Research Paper

“Gol-e Zard”: An Attempt to Change the Pattern of Women’s Life in Iranian Society in the Late Qajar Era

1. Abbas Ghadimi Gheidari,^{ID} 2. Neda Sonboli^{ID}

1. Professor of History, Department of History, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran (Corresponding Author). ghadimi@tabrizu.ac.ir

2. PhD in the history of Iran after Islam, Department of History, Faculty of Law and Social Sciences, University of Tabriz, Tabriz, Iran. Email: nedasonboli@tabrizu.ac.ir.

Received: 2024/07/16 PP 247-268 Accepted: 2024/09/23

Abstract

Cultural and social critical discourses related to the lives of Iranian girls and women emerged after the constitutional revolution. Many women’s journals criticized the traditional lifestyles of women and girls, challenging the norms, patterns, and traditional frameworks that defined their lives. Alongside the establishment of women-oriented newspapers that focused on the status and conditions of women and criticized them, there were male-oriented publications such as “Gol-e Zard.” These publications addressed women’s issues and their roles through literature and poetry, aiming to change and improve the conditions of women and girls, ultimately leading to social, political, and economic transformations. These efforts were both negative and positive: negative in their critique of traditional lifestyles, particularly regarding marriage, familial relationships, and social activities; and positive in their pursuit of new opportunities for women and girls, such as in education, schooling, and healthcare. This article explores the reasons behind and the approaches of the “Gol-e Zard” magazine towards women’s issues using content analysis. It offers new and innovative insights into the efforts and activities of this lesser-known publication.

Keywords: Qajar, Gol-e Zard, Girls and women, Traditional Lifestyle, New Education and Training.

Citation: Ghadimi Gheidari, Abbas, and Neda Sonboli. 2024. “Gol-e Zard” An attempt to change the pattern of women’s life in Iranian society in the late Qajar era, Journal of History of Iran, Autumn and Winter, Vol 17, no 2, PP 247-268.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Introduction

With the advent of the Constitutional Revolution and the opening of society, attention to women and their related issues became a focal point for intellectuals, followed by newspapers. The dire conditions of Iranian women, the violation and neglect of their rights, and their unfamiliarity with the right to life and education were highlighted and criticized, prompting efforts to improve their situation. The language used in this context was also distinct: a straightforward, critical vernacular that was easily understood, free of pretense and artifice. Folk literature became one of the tools for expressing social criticism in the late Qajar period. Folk poetry, a significant component of folk literature, reflects various aspects of the material and spiritual lives of the people. As a part of the people's heritage and daily life, folk literature can be utilized in the path of social change and transformation (Tabibzadeh 2003, 15; Ahmadi 2002, 23). One of the publications that addressed women's issues through folk language, employing poetic and narrative tools both severe and humorous, was the magazine "Gol-e Zard." "Gol-e Zard" was a literary magazine that also focused on Iran's political and social issues at the time. It paid attention to and criticized the old and new issues concerning women in its various problems. In fact, "Gol-e Zard" can be considered a grand anthology of women's poetry, many of which were composed by men. These poems, like paintings, depict the condition of women during the Qajar era. In essence, "Gol-e Zard" utilized the tools of folk poetry and literature to engage in social criticism.

Materials and Methods

This study aims to conduct a content analysis of "Gol-e Zard," one of the lesser-known magazines from the late Qajar era, focusing on issues concerning women and girls of that period. The research relies extensively on "Gol-e Zard" topics, texts, sources, travelogues from the Qajar and Constitutional eras, and recent studies. It examines the magazine's approach to women's issues and the methods and efforts of its writers to change the traditional feminine lifestyle. The magazine's harmful efforts include criticizing traditional lifestyles, particularly concerning women's roles in marriage, family relationships, and social activities. Its positive efforts aimed to open new opportunities in education, schooling, and healthcare for women and girls. Content analysis was employed to achieve this objective.

Results and Discussion

The first issue of the satirical, literary, and critical magazine "Gol-e Zard" was distributed on Lalehzar Street in Tehran on the 27th of Sha'ban 1336 AH (1918 AD) and continued to be published until late 1341 AH (1923 AD) for a period of four years. The founder of "Gol-e Zard" was Yahya ibn Mohammad Baqir Samieian, known by the pen name Reyhan. The magazine featured satirical and critical poetry similar to other contemporary publications such as "Nasim-e Shomal," "Molla Nasraddin," and others. Researchers consider "Gol-e Zard" to be an example of the new literary style, which was created in the common language to understand the bazaar merchants and the public while also attracting the attention of the elite. "Gol-e Zard" was a magazine targeted mainly at men, but to attract women, it offered an annual discount for subscriptions to underprivileged women and female students. In this article, we have examined the magazine's efforts to introduce and alter the living patterns of Iranian women in the late Qajar period from two perspectives: negative (what should be avoided) and positive (what should be encouraged), in other words, the dos and don'ts of the lives of girls and women in the late Qajar era in Iran. "Gol-e Zard" aimed to create the foundation for change in women's lifestyles by addressing what might appear as trivial issues and challenges faced by women and girls within the home and family structure. By bringing these topics into a public domain like a magazine, "Gol-e Zard" sought to foster an environment conducive to change. Using a unique literary style, the magazine criticized the difficulties women and girls faced in various family dynamics and their roles. One of the critical areas of focus was the role of motherhood, emphasizing its importance and impact on child rearing and, by extension, the country's future. In this way, "Gol-e Zard" paid particular attention to both the positive and negative roles of mothers in the family and society, particularly regarding their influence on the upbringing of Iran's children.

Another significant issue addressed was the marriage of girls. About this, "Gol-e Zard" highlighted several concerns, such as the desires or indifference toward the wishes of girls, the age of marriage, poverty, the lack of a dowry, and the influence of superstitious beliefs on marriage. The magazine's attention to a girl's choice in marriage was particularly progressive in a society where marriages were often arranged without regard for the girl's preferences. Alongside this, "Gol-e Zard" criticized the prevalent practice of early marriage. The magazine considered the economic difficulties related to the marriage of girls from various perspectives, noting that poverty and the lack of a dowry were factors

contributing to early marriages or child marriages. In addition to focusing on poverty and the lack of a dowry, "Gol-e Zard" also identified the fear of girls remaining unmarried as a factor leading to their marriages with much older men. Polygamy was another significant issue related to women in traditional lifestyles that "Gol-e Zard" addressed. The magazine highlighted the negative consequences of polygamy, specifically its moral corruption and ethical flaws, using its distinct literary style to alert society to these issues. In connection with traditional women's issues, particularly polygamy, "Gol-e Zard" also paid attention to practices tainted with superstitions, such as spell casting and fortune telling. Other topics that "Gol-e Zard" focused on included the relationships between mothers and daughters, brides and sisters-in-law, husbands and wives, brides and mothers-in-law, sons-in-law and mothers-in-law, and the interactions between co-wives. The magazine discussed the importance of educating girls on hygiene and cleanliness by their mothers, the necessity of teaching proper family relations, specifically the interactions between brides and mothers-in-law, brides and sisters-in-law, and the traditional conflicts between them. These issues were addressed in severe and satirical notes by "Gol-e Zard."

However, "Gol-e Zard" did not neglect men's rights and concerns in its discussions of women's rights. The magazine sometimes reflected men's complaints about women through poetry, highlighting women's unreasonable demands on financially struggling men, their tendency towards luxury, and their lack of knowledge in the arts of homemaking and childcare, which were familiar sources of male dissatisfaction. The magazine also raised and criticized women's issues and challenges in the public sphere. The most significant was women's lack of social security and safety. "Gol-e Zard" sought to highlight and condemn these socially deviant behaviors by reflecting the ugliness of such actions in the public domain and raising societal awareness. Additionally, "Gol-e Zard" did not overlook the human rights of maids and female domestic workers in the households of the wealthy and the aristocracy, paying attention to the hardships and difficulties they endured. "Gol-e Zard" was not merely a publication that spoke of what should not be done; it also emphasized what should be done. The most important "must" that "Gol-e Zard" stressed in its notes and articles was the education and schooling of girls. Beyond this, in several articles, the magazine compared Iranian women with European women and, from the perspective of modern education, urged Iranian girls to pursue education as a means to escape ignorance and the problems stemming from traditional lifestyles. Alongside education, another issue that "Gol-e

Zard" considered crucial for improving the condition of women and girls was their health, hygiene, and nutrition. In its efforts to change the overall status of women, "Gol-e Zard" also advocated for forming women's associations, viewing these as effective in improving women's situations. Overall, "Gol-e Zard" regarded women's education, health and hygiene, and involvement in social activities to pursue their rights as key factors in changing the traditional way of life and, ultimately, transforming Iranian society.

Conclusion

The attention given to women and their issues, as reflected in the numerous articles and poems written about them, demonstrates that "Gol-e Zard" brought to public attention women's issues that were once considered trivial and insignificant. The reflection of women's issues in "Gol-e Zard" shows that the magazine aimed to change traditional living patterns by expressing women's lived experiences through poetry. It encouraged women to pursue education and learning, offering incentives such as discounts for women purchasing the newspaper, thus motivating them to read and become familiar with its content. By addressing the simple, tangible, and real-life issues of women and girls in folk poems and serious or humorous stories, "Gol-e Zard" took steps toward changing and improving the quality of life for women and girls. Although "Gol-e Zard" remained relatively unknown, it undoubtedly played a significant role in influencing the future direction and lifestyle of Iranian women and girls in the following decades.

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه تاریخ

مجله تاریخ ایران

سال ۱۷، شماره ۲، پاییز و زمستان، ۱۴۰۳
شاپا الکترونیکی: 2588-6916 شاپا: 2008-7357

DOI: <https://doi.org/10.48308/IRHJ.2024.236285.1341>

مقاله پژوهشی

«گل زرد» تلاشی برای تغییر الگوی زیست زنانه در جامعه ایران اواخر عصر قاجار

۱. عباس قدیمی قیداری، ۲. ندا سنبلی ^{ID}

۱. استاد گروه تاریخ، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران، (نویسنده مسئول)، رایانامه: ghadimi@tabrizu.ac.ir
۲. دانش آموخته دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام، گروه تاریخ، دانشکده حقوق و علوم اجتماعی، دانشگاه تبریز، ایران، رایانامه: nedasonboli@tabrizu.ac.ir

دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۲۶ صص ۲۴۷-۲۶۸ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۷/۰۲

چکیده

گفتمان‌های انتقادی فرهنگی و اجتماعی در ربط با زندگی دختران و زنان ایرانی، پس از دوره مشروطیت شکل گرفت. در بسیاری از جراید زنان و دختران و الگوی زیست سنتی آنان مورد توجه و انتقاد قرار گرفت و هنجارها و الگوها و قالب‌های سنتی و زیسته زنان را به چالش کشید. در کنار تأسیس روزنامه‌های زن‌نگار که توجه شایانی به وضعیت و جایگاه زنان و انتقاد از آن داشتند، نشریات مردنگاری چون «گل زرد» نیز بودند که زنان و مسائل مربوط به آنان و جایگاهشان را با استفاده از ادبیات و شعر مورد نقد قرار دادند و درصدد تغییر و بهبود وضعیت زنان و دختران برآمدند که به تغییر در تحولات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی منتهی می‌شد. این تلاش‌ها از یک سو سلبی و نقد سنت‌ها و از سوی دیگر ایجابی بود. سلبی از آن جهت که به نقد الگوی زیست سنتی زنان در ازدواج و روابط درون خانوادگی زنان با سایر افراد خانواده و همچنین فعالیت‌های اجتماعی آنان و ایجابی از آن جهت که در پی باز کردن عرصه‌های جدیدی برای زنان و دختران بود؛ همچون مدرسه، آموزش و بهداشت. در این مقاله چرایی و چگونگی رویکرد «مجله گل زرد» به وضعیت زنان با استفاده از روش تحلیل محتوا مورد پژوهش قرار گرفته و حاوی نکات نو و جدیدی است از تلاش‌ها و فعالیت‌های این نشریه کمتر مورد توجه قرار گرفته.

واژه‌های کلیدی: قاجار، گل زرد، دختران و زنان، الگوی زیست سنتی، آموزش و تربیت جدید.

استناد: قدیمی قیداری، عباس، و ندا سنبلی. ۱۴۰۳. «گل زرد» تلاشی برای تغییر الگوی زیست زنانه در جامعه ایران اواخر عصر قاجار، مجله تاریخ ایران، پاییز و زمستان، سال ۱۷، شماره ۲، ۲۴۷-۲۶۸.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

همزمان با مشروطه و باز شدن فضای جامعه، توجه به زنان و مسائل مربوط به آنان در مرکز توجه روشنفکران و به دنبال آنها روزنامه‌ها قرار گرفت. وضعیت و شرایط ناگوار زنان ایرانی، ضایع و نادیده گرفته شدن حقوق آنان و ناآشنایی زنان و دختران ایرانی با حق زندگی و تحصیل، مورد توجه و انتقاد قرار گرفت و تلاش‌هایی برای بهبود وضعیت زنان در پیش گرفته شد. بر همین اساس، زبانی که به کار گرفته شد نیز زبان متفاوتی بود؛ زبان عامیانه انتقادی همه‌فهم بدون تکلف و تصنع. ادبیات عامیانه یکی از ابزار بیان انتقادات اجتماعی در اواخر دوره قاجار بود. اشعار عامیانه رکنی مهم از ادبیات عامیانه به شمار می‌رود که بازگوکننده و منعکس‌کننده جلوه‌های گوناگون حیات مادی و معنوی مردمان جامعه است. ادبیات عامیانه به عنوان بخشی از میراث مردم و زندگی آنها، می‌تواند در مسیر تغییر و تحول اجتماعی به کار گرفته شود (طیب‌زاده، ۱۳۸۲: ۱۵؛ احمدی، ۱۳۸۱: ۲۳). یکی از جرایدی که با ادبیاتی عامیانه و ابزارهای شعری و داستانی طنز و جدی وضعیت زنان را به عنوان یک مسئله مورد توجه قرار داده بود، نشریه گل زرد است. گل زرد نشریه ادبی بود با سمت و سوی توجه به مسائل سیاسی-اجتماعی ایران آن روز. این نشریه در شماره‌های متعدد خود مسائل قدیم و جدید زنان را مورد توجه و انتقاد قرار داده است. در حقیقت، می‌توان گل زرد را دیوانی بزرگ از اشعار زنانه دانست که بسیاری از آنها سروده مردان است. این اشعار همچون تابلویی وضعیت زنان دوره قاجار را به تصویر کشیده است. درواقع، گل زرد با ابزار شعر و ادب عامیانه به سمت و سوی انتقاد اجتماعی رفته است.

بررسی‌ها و پژوهش‌های متعددی درباره زنان، حقوق و مطالبات آنان در جراید دوره قاجار صورت گرفته است. از میان آنها می‌توان به مقاله‌ای با عنوان «زن و تحول گفتمان از خلال نشریه‌های زنان (از مشروطه تا پهلوی)» از سهیلا ترابی فارسانی اشاره کرد. در این مقاله، از خلال نشریه‌های زن‌نگار شامل «دانش»، «شکوفه»، «زبان زنان»، «نامه بانوان»، «عالم نسوان» و «جمعیت نسوان وطن‌خواه»، شیوه مواجهه این نشریات برای رخنه در ساختار سنت مورد توجه قرار گرفته است. مقاله دیگر که آن نیز بر یکی از نشریات زنان تأکید دارد، «بررسی مطالبات اجتماعی و فرهنگی زنان در مطبوعات عصر قاجار (با تأکید بر نشریه نامه بانوان)» نوشته محسن بهشتی سرشت و محسن پرویش است. نویسندگان به بررسی مطالبات اجتماعی و فرهنگی زنان در روزنامه نامه بانوان پرداخته‌اند. علی باغدار دلگشا نیز در مقاله‌ای با عنوان «حقوق زنان در مطبوعات زن‌نگار ایران از ۱۹۱۰ تا ۱۹۲۵» به بررسی حقوق زنان در روزنامه‌های زن‌نگار پرداخته است. غیر از پژوهش‌هایی که به بررسی وضعیت زنان در روزنامه‌های زنان پرداخته‌اند، پژوهش‌هایی نیز به بررسی و مطالبات زنان در روزنامه‌های مردنگار دوره

قاجار پرداخته‌اند. از جمله عباس قدیمی قیداری و زهرا کاظمی در دو مقاله با عنوان‌های «از مستوری تا حضور اجتماعی؛ موانع و پیامدهای مشارکت اجتماعی زنان از دیدگاه نشریه ملانصرالدین» و «سنت‌ها، آموزش و بیداری زنان: تحلیل تاریخی رویکرد ملانصرالدین به مسئله زنان» به بررسی وضعیت زنان در روزنامه ملانصرالدین پرداخته‌اند. محمدعلی علی‌زاده و علی باغدار دلگشا در مقاله‌ای با عنوان «بررسی مطالبات اجتماعی زنان در جراید عصر مشروطه (با تأکید بر نامه‌نگاری‌های زنان در روزنامه ایران نو)» نامه‌نگاری‌های زنان در روزنامه ایران نو را مورد بررسی قرار داده‌اند. همچنین سمیه‌سادات شفیعی در مقاله‌ای با عنوان «آموزش زنان و تبیین ضرورت آن در مشروطه؛ تحلیل مکتوبات زنان در روزنامه ایران نو» به بررسی آموزش زنان در روزنامه ایران نو پرداخته است. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، با وجود پژوهش‌های زیادی که در ربط با زنان، حقوق و مطالبات آنان در جراید دوره قاجار صورت گرفته، تاکنون به روزنامه گل زرد پرداخته نشده و علی‌رغم اهمیت زیاد و جایگاه درخور توجه گل زرد در تاریخ مطبوعات ایران، به‌ویژه در بین مجلات ادبی، فکاهی و انتقادی، مطالعات چندانی در مورد این جریده صورت نگرفته است. در این میان، نویسندگانی چون محمد صدرهاشمی در کتاب *تاریخ جراید و مجلات ایران*، ادوارد بروان در کتاب *تاریخ ادبیات ایران* از آغاز عهد صفویه تا زمان حاضر، مسعود برزین در *شناسنامه مطبوعات ایران* و مرتضی فرجیان و محمد باقر نجف‌زاده بارفروش در اثر مشترکشان *طنزسرایان ایران از مشروطه تا انقلاب به معرفی اجمالی گل زرد پرداخته و اشاراتی بسیار کلی و کوتاه به محتوای این روزنامه کرده‌اند*. جای شگفتی است که آثار مهم و شناخته‌شده در حوزه مطبوعات همچون *تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران* نوشته محیط طباطبایی، *تاریخ روزنامه‌نگاری ایرانیان* و دیگر پارسی‌نویسان از ناصرالدین پروین، کتاب *نگرشی بر روزنامه‌های فکاهی ایران* نوشته غلامحسین مراقبتی که به روزنامه‌های فکاهی و طنز پرداخته‌اند و کتاب نام‌آشنای ادوارد براون انگلیسی با عنوان *تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران* در دوره مشروطیت نامی از گل زرد نبرده‌اند. در میان مقالات نیز تنها کوروش نوروز مرادی در مقاله‌ای با عنوان «مجله گل زرد؛ شاهکار ادبیات عامیانه ایران در اواخر قاجار» (نوروز مرادی مهر، ۱۳۸۳: ۳۰-۴۷) به معرفی این نشریه پرداخته و در جداولی فهرست ادبیات منثور و منظوم نشریه را آورده است. در مقاله حاضر تلاش شده است به موضوع زن و خانواده در گل زرد پرداخته شود و نوع نگاه مجله به زنان با تحلیل مقالات آن مورد بررسی قرار گیرد. بر این اساس، تلاش مجله برای طرح و تغییر در الگوی زیست زنانه در جامعه ایران اواخر عصر قاجار را از دو زاویه سلبی و ایجابی مورد بررسی قرار داده‌ایم. زاویه سلبی یعنی نقد الگوی زیست سنتی زنان، الگوهای رایج ازدواج آنان و مسائل مربوط به آن، روابط سنتی درون خانوادگی از جمله بین زن و شوهر و دیگر اعضای خانواده و زاویه ایجابی یعنی باز کردن عرصه‌های جدید برای زنان و دختران همچون آموزش و تحصیل دختران، بازگشایی مدارس به‌ویژه

مدارس دخترانه، بهداشت دختران و زنان و همچنین انجمن‌های زنان. علی‌رغم توجه گسترده مجله گل زرد به زنان و اختصاص مقالات منظوم و منثور زیادی به آنان که هم‌جهت و همسو با سایر روزنامه‌های زن‌نگار بوده، توجه چندانی بدان صورت نگرفته است. آنچه این نشریه را در بین نشریات متنوع در ربط با زنان در دوران پسامشروطه و اواخر دوره قاجار متمایز می‌کند، استفاده از زبان شعر و داستان‌های فکاهی و عامیانه است تا علاوه بر تحصیل‌کردگان و باسوادان، فهم آن را برای افراد بی‌سواد جامعه که آن اشعار را می‌شنیدند، ساده‌تر گرداند. در حقیقت، مجله تلاش داشت با ابزاری همه‌فهم مسائل زنان را به نقد و طرح عمومی بکشد. بدین ترتیب، در این پژوهش برآنیم با استفاده از روش تحلیل محتوا به این سؤالات پاسخ دهیم که مجله گل زرد چه رویکردی به زنان و مسائل آنان داشت؟ و از طریق چه ابزار و راه‌هایی به طرح آنها می‌پرداخت؟ و چه اهدافی را دنبال می‌کرد؟

معرفی مجله گل زرد، محتوا و سمت و سوی کلی آن

گل زرد از روزنامه‌های فکاهی مشهوری است که قریب یک دهه پس از اعلان مشروطیت، در تهران انتشار می‌یافت (خارابی، ۱۳۸۶: ۶۰). اولین شماره نشریه فکاهی و ادبی و انتقادی گل زرد در ۲۷ شعبان ۱۳۳۶ در تهران، خیابان لاله‌زار توزیع شد و ظاهراً تا اواخر سال ۱۳۴۱ ق منتشر می‌شد (آرین‌پور، ۱۳۵۰: ۲۲۶/۲). گل زرد هر دو هفته و بعدها هفتگی به مدت چهار سال انتشار می‌یافت (فرجیان و نجف‌زاده، ۱۳۷۰: ۳۵۷/۱؛ برزین ۱۳۷۱: ۳۴۱-۳۴۲). طی چهار سال انتشار، گل زرد دو بار توقیف، مؤسس آن زندانی و یک شب را نیز در دارالمجانین سپری کرد. طی این مدت مجله سه مدیر عوض کرد؛ یحیی ریحان، حسین توفیق و سید ابراهیم الفت. مؤسس گل زرد یحیی بن محمدباقر سمیعان متخلص به «ریحان»، سید اشرف‌الدین حسینی (نسیم شمال) را مقتدای خود معرفی می‌کرد (گل زرد، س ۱، ۲۷ شعبان ۱۳۳۶: نمره ۱، ۱). در نشریه فکاهی گل زرد اشعار طنز و انتقادی همانند نشریات همزمانش چون نسیم شمال، ملانصرالدین و غیره چاپ می‌شد و آثار امضاهای یحیی ریحان، جوجی، ذره و لختی، بیش از آثار دیگران به چشم می‌خورد. محققان گل زرد را نمونه‌ای از طرز ادبیات جدید می‌دانند که به زبان عمومی و برای فهم بازاربان و همه عوام با جلب توجه خواص، به دستور مجمع دانشکده ایجاد شده بود (صدر هاشمی، ۱۳۶۴: ۱۵۹/۲؛ آرین‌پور، ۱۳۵۰: ۲۲۶/۲؛ فرجیان و نجف‌زاده بارفروش، ۱۳۷۰: ۳۵۷/۱). درباره انتخاب عنوان «گل زرد» برای روزنامه در شماره اول چنین آمده است: «در موقعی که غنچه‌های قشنگ گل زرد در همه جا باز گردیده‌اند ما نامه گل زرد را انتشار می‌دهیم. گل‌های زرد هر قدر که تازه و با طراوت باشند به زودی خشک خواهند گردید ولی (گل زرد) ما همیشه خوب و دل‌انگیز مانده و یک غنچه نوشکفته خواهد بود که هیچ وقت پژمرده نمی‌گردد» (گل زرد، س ۱، ۲۷ شعبان ۱۳۳۶: نمره ۱، ۱).

یحیی ریحان هدف از انتشار مجله را محروم ماندن «درجات دوم و سوم اهالی» ایران دانسته؛ زیرا کمتر برای آنان روزنامه و مجله‌ای به طبع رسیده است. او معتقد بود «طبقات دوم و سوم اهالی (که در ایران در هر یک صد نفر جمعیت نود و نه نفر از این گونه می‌باشند)» آشنایی با رویه‌های رایج در جراید سیاسی ندارند، بلکه به یک «زمینه ساده طبیعی و مخصوصاً ذوقی و فکاهی راغب می‌باشند که گل زرد به همین مقصود قلم برداشته است» (گل زرد، س ۱، ۲۷ شعبان ۱۳۳۶، نمره ۱، ۱). آن گونه که از این نوشته برمی‌آید، حوزه کاری روزنامه بخش‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی بود (آرین‌پور، ۱۳۵۰: ۲۲۶/۲) و روزنامه‌ای با فضایی جنسیتی نیست. همچنین روزنامه تلاش داشت تا این مباحث مختلف را به گونه‌ای که اعضای طبقات متوسط و پایین جامعه نیز درک کنند، بازگو کند. براون معتقد است در بین مجلات فارسی در «خوبی و زیبایی شکل»، مجله گل زرد یک استثناست (براون، ۱۳۱۶: ۳۴۳/۴). بدین گونه گل زرد یکی از منابع مهم در مطالعات اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و به‌ویژه پژوهش‌های حوزه زنان است که از اواخر دوره قاجار باقی مانده است.

نویسندگان نشریه شامل میرزا یحیی خان ریحان، سید عبدالحسین حسابی و ابوالقاسم ذره بودند که اولین شماره گل زرد را منتشر کردند و تا سال‌ها با یکدیگر همکاری داشتند (آرین‌پور، ۱۳۵۰: ۲۲۶/۲). سید عبدالحسین حسابی با نام مستعار «لختی» و سید ابوالقاسم ذره با نام مستعار «جوجی» از همکاران ریحان در انتشار مجله گل زرد بودند. هر دوی آنها بعدها به انقلابیون گیلان پیوستند و پس از قیام میرزا کوچک خان، با احسان‌الله خان به شوروی رفتند و در آنجا مقیم شدند (آرین‌پور، ۱۳۵۰: ۲۲۶/۲؛ صدر هاشمی، ۱۳۶۴: ۱۵۸/۴).

گل زرد مجله‌ای «مردنگار» بود و اگرچه در شماره‌های نخست خود به مسائل زنان و دختران نمی‌پرداخت، اما به منظور جذب آنان، برای زنان بی‌بضاعت و دختران محصل تخفیف سالیانه‌ای در صورت آبونه شدن آنان در نظر گرفته بود (گل زرد، «بهمراهی اطفال»، س ۱، نمره ۲، ۳). البته پس از آنکه در شماره هفتم در نوشته‌ای با امضای «بی‌بی خواتون» به این کاستی اشاره شد که نشریه از «مندرجاتی که بیشتر به عالم نسوان و دخترهای جوان مفید واقع شود خالی بوده»، این کاستی مورد توجه قرار گرفت و گل زرد به تدریج مسائل زنان را مورد توجه قرار داد؛ به‌طوری که در سال دوم نیز در یکی از نوشته‌هایش با عنوان «دختران جوان» ضمن اشاره به علاقه دختران جوان تحصیل کرده به مطالعه گل زرد به دلیل سبک ادبی‌اش، خطاب به دختران جوان تحصیل کرده کم‌بضاعت و بی‌بضاعت اعلام کرده بود: «اداره ما حاضر است در مقابل این گونه مشترکین نصف قیمت یک سال را که عبارت از یک تومان است دریافت نموده و مدت یک سال روزنامه آنها را مرتباً برساند» (گل زرد، س ۱، ۷ ذی‌الحجه الحرام ۱۳۳۷: نمره ۴، ۴).

بدین ترتیب، این نشریه مردنگار با عنوانی که خاص زنان بود، در مسیر طرح عمومی مسائل و مشکلات اجتماعی، آموزشی، بهداشتی و تربیتی زنان برآمد. ما تلاش‌های نشریه برای طرح و تغییر در الگوهای زیست زنانه جامعه ایران اواخر دوره قاجار را از دو زاویه سلبی و ایجابی و به عبارت دیگر، نبایدها و بایدهایی در زندگی دختران و زنان جامعه ایران اواخر عصر قاجار بررسی کرده‌ایم که در ادامه می‌آید.

گل زرد و نقد سبک و الگوی زیست سنتی زنان در حوزه خصوصی-خانوادگی

گل زرد با طرح مسائل و دشواری‌های در ظاهر پیش پا افتاده زنان و دختران در چارچوب خانه و خانواده و مناسبات درون خانوادگی در نشریه که حوزه‌ای عمومی به شمار می‌رفت، درصدد برآمد بستر و زمینه تغییر در الگوی زیست زنانه را فراهم کند. مسائل و دشواری‌های زنان و دختران را در موقعیت‌های مختلف در صحنه مناسبات و روابط خانوادگی و نقش‌های آنان با ادبیات و سبک خاصی به انتقاد کشید. «مادر» از جمله نقش‌های زنانه‌ای است که آن را در ربط با تربیت فرزندان و آینده جامعه ایران مورد توجه قرار داده است. درواقع، مادر را که در الگوی زیست سنتی در چارچوب خانه نقش‌آفرینی می‌کرد، آن را واجد یک نقش اجتماعی مؤثر در ربط با آینده جامعه ایران به شمار آورد. از دیدگاه گل زرد، به اعتبار همین نقش اجتماعی، مادری که در چارچوب خانه قرار دارد، باید آموزش ببیند. برای نمونه، در شعر «مادر»، سراینده با امضای «ی. ریحان» که مؤسس خود مجله است، بر این عقیده است که چون مادر در تربیت و بزرگ کردن فرزندان تلاش بسیاری می‌کند، در نتیجه باید مادر را مادام العمر ثنا گفت و معزز داشت (گل زرد، «مادر»، س ۱، ۲۷ شعبان ۱۳۳۶: شماره ۱، ۲). در ادامه همین شعر، سروده‌ای با امضای «م. بهار» آورده که معتقد است رذایل اخلاقی را نیز کودک از مادرش می‌آموزد (همان). به نظر می‌رسد مجله می‌خواهد تأکید کند که مادران در رشد و شکوفایی فرزندان تأثیر بسیار زیادی دارند که از یک سو، باعث رشد و بالندگی آنها و از سوی دیگر، باعث افتادن آنها در ورطه رذایل اخلاقی می‌شوند. در شماره دوم مجله (گل زرد، «مادر»، ۱۲ رمضان ۱۳۳۶: شماره ۲، ۳) به شعر مادر که ترجمه‌ای از سروده‌ای فرانسوی بوده و مورد توجه خوانندگان قرار گرفته، اشاره کرده و از دختران تحصیل کرده و خانم‌های فاضله خواسته است در موضوع مادر اگر نوشته یا سروده‌ای دارند، به مجله بفرستند.

در انتشار سروده‌هایی از ایرج‌میرزا درباره مادر، تلاش داشت ضمن نقد فرهنگ مردسالاری، تأثیر مادر در زندگی فرزندان و جایگاه گرمی مادر را بازتاب دهد (گل زرد، «مادر»، ۱۲ شوال ۱۳۳۶: شماره ۴، ۲؛ همان، ۱۲ ذی‌قعدة الحرام ۱۳۳۶: شماره ۶، ۲). از سوی دیگر، گل زرد مادر آموزش ندیده و تربیت‌نیافته گرفتار چهل و خرافات را اسباب خرابی و ویرانی خانواده، جامعه و کشور می‌دانست. این نگاه در شعری از خانم بدرالملوک بازتاب یافته است:

«مادران جاهل اسباب خرابی بوده‌اند زانکه مردان را هم ایشان مربی بوده‌اند»

(گل زرد، ۸ ربیع الثانی ۱۳۳۸: نمره ۱۰، ۳)

بدین ترتیب، گل زرد به نقش‌آفرینی منفی و مثبت مادران در خانواده و جامعه از منظر نقش مادرانگی آنان در تربیت فرزندان ایران توجه کرده است؛ مادرانی که باید از نقش محدود سنتی در خانواده، به تأثیرگذاری خود در آینده مملکت بیاندیشند.

مسئله دیگری که مجله گل زرد بخش گسترده‌ای از مقالات خود را بدان اختصاص داده و تلاش زیادی در تغییر الگوهای سنتی آن نیز داشته، ازدواج دختران است. در ربط با این مسئله، تمایل دختران یا بی‌اعتنایی به خواست آنان، سن ازدواج، فقر و نداشتن جهیزیه و همچنین نقش باورهای خرافی در ازدواج را مورد توجه قرار داده است. در این ارتباط، اشعار طنز، فکاهی و عامیانه که بتواند موضوع را بازتاب و فهم عمومی دهد، منتشر ساخته و درواقع این اشعار یا نثر موزون را برای انتقال موضوع مورد انتقاد اجتماعی به کار گرفته است. از دیدگاه گل زرد، چگونگی ازدواج دختران و نقش و اختیار آنان در ازدواج، مسئله بسیار مهمی است (گل زرد، «عروسیه دامادیه/مجلس عیش و شادیه»، س ۳، دوشنبه ۱۸ شوال المکرم، نمره ۴۳، ۴). توجه و اشاره مجله به اختیار دختران در ازدواج در جامعه‌ای که این امر بدون توجه به تمایل آنان انجام می‌شد، بسیار پیشروانه بود. در کنار این، ازدواج در سنین پایین را که الگوی رایجی بود، به نقد کشیده است. نمونه این نقد در اشعاری به امضای «شیپور خانم» نمود یافته است (گل زرد، «عروس به این کوتاهی داماد به این سیاهی»، س ۳، مورخه دوشنبه ۶ رمضان المبارک، نمره ۳۸، ۲-۳). درواقع این نقد، نقدی بر یکی از شاخص‌های مهم الگوی زیست سنتی دختران ایران بود.

دشواری‌های اقتصادی در ربط با ازدواج دختران، از چند منظر مورد توجه گل زرد قرار گرفته است. فقر و نداشتن جهیزیه یکی از عوامل ازدواج‌های زود هنگام دختران یا کودک‌همسری بیان شده است (گل زرد، س ۴، مورخه ۱۷ ربیع‌الثانی، نمره ۱۸، ۴). از سوی دیگر، مجله در «سرگذشت زن جادوگر» (گل زرد، س ۴، مورخه دوشنبه ۸ جمادی‌الاول، نمره ۲۱، ۴) موردی را مثال آورده که «ثروتمند بودن دختر» علت خواستگاری از او توسط مردان همسردار است. همچنین در شعری دیگر به مسئله جهیزیه عروس (گل زرد، س ۳، مورخه ۱۸ شوال المکرم، نمره ۴۳، ۴) اشاره کرده، تشریفات زیاد عروسی را مورد نقد قرار داده و ضمن بیان آنها، این تدارکات اضافی را به وضعیت بد اقتصادی کشور نیز پیوند زده است. همچنین

۱. «عروس ما آئینه میخاد
لباس میخاد چهار میخاد
در سر جانماز عقد
توالدت زنانه
لاله میخواد شونه میخاد
اسباب تو خونه میخاد
تسیخ صد دونه میخاد
و آشهز مردونه میخاد»

عدم داشتن جهیزیه را سبب نداشتن خواستگار و ازدواج نکردن دختر بیان کرده است (گل زرد، س ۴، مورخه ۲۲ ذی حجه، نمره ۸، ۴). سراینده همچنین به همین دلیل از داشتن فرزند دختر ابراز نارضایتی می‌کند. بدین ترتیب، تهیه جهیزیه برای دختران را یکی از دغدغه‌های پدران و مادران معرفی کرده و از زبان پدر تهیه جهیزیه دختران را سبب از بین رفتن مال دانسته است (گل زرد، س ۴، مورخه دوشنبه ۴ ربیع‌الاول، نمره ۱۴، ۲). می‌توان گفت شرایط بد اقتصادی کشور، آشفتگی امور، در کنار وجود اقتصاد معیشتی، وجود سنت‌های ریشه‌دار در بین مردم و همچنین نظام مردسالار حاکم بر جامعه عصر قاجار، سبب می‌شد خانواده‌ها برای فرزند پسر اهمیت بیشتری قائل شوند و نسبت به فرزند دختر بی‌علاقه باشند. در نتیجه، همه این موارد سبب دشواری شرایط برای زنان و دختران از ابتدای تولد، در تحصیل و آموزش، هنگام ازدواج و همان‌گونه که گل زرد نیز اشاره کرده، برای تهیه جهیزیه می‌شد.

همان‌گونه که اشاره شد، فقر و نداشتن جهیزیه یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در ازدواج دختران به‌ویژه در سنین پایین به شمار می‌آمد. این مسئله در بسیاری از شماره‌های گل زرد مورد توجه قرار گرفته است. گل زرد علاوه بر توجه به فقر و نداشتن جهیزیه، ترس از خانه ماندن دختران را نیز از عوامل ازدواج با افراد مسن عنوان کرده است^۱ (گل زرد، «از خونه آبجی گوهر میان به خواستگاری»، س ۴، مورخه دوشنبه ۱۷ ربیع‌الثانی، نمره ۱۸، ۴). همچنین این مسئله که داشتن یا نداشتن جهیزیه، نوع ارتباط با خانواده همسر را مشخص می‌کرد. مسئله جالب توجه اشاره به رواج سحر و جادو در بین زنان در ارتباط با همسرانشان است. شواهد حاکی از آن است که گرایش به خرافات در جامعه ایران دوره قاجار گسترده بود و از اصلی‌ترین نمودهای این تمایل و گرایش، بهره‌گیری فراوان از انواع طلسمات و تعویذها، توسل به جادو و جنبل بود. کارکردها و کاربردهای زیادی در منابع برای طلسمات عنوان شده که از بین آنها می‌توان کارکردهای سیاسی، پزشکی و آن‌گونه که حاتمی اشاره کرده، کسب خوشبختی اشاره کرد (ر.ک. به: حاتمی، ۱۳۹۸: ۶۹-۷۸؛ رحمانیان و حاتمی، ۱۳۹۱: ۲۷-۴۴). یکی از مهم‌ترین کارکردهای طلسم‌ها و تعویذها، مربوط به جلب محبت دیگران به‌ویژه همسر، معشوق یا معشوقه بود (شیل، ۱۳۶۲: ۹۱-۹۲؛ پولاک، ۱۳۶۸: ۲۳۷-۲۳۸؛ رایس، ۱۳۶۳: ۴۲، ۴۳، ۴۸)؛ به همین دلیل گل زرد در کنار طرح و انتقاد از الگوهای رایج ازدواج، از جمله جهیزیه، به طرز ماهرانه‌ای سنت رایج دیگر در این دوره را نیز به نقد کشیده و آن استفاده از طلسم و جادو در روابط خانوادگی است.

۱. «عروس به این ملیحی چارقد سر نداره
چادر نماز نداره
عروس که بیچاره شد
عشووه و ناز نداره
سر خواهر شوهرش
زبون دراز نداره...
چیکار کنم که پیره
با این عروس جوهره»
حیف که جهاز نداره

گل زرد در یادداشت‌ها و مقالاتی که عناوینی ساده و جذاب دارد و با استفاده از تکنیک گفت‌وگو میان دو زن (برای نمونه: گل زرد، س ۴، مورخه دوشنبه ۲۴ ربیع‌الثانی، نمره ۱۹، ۴) شکل گرفته، افزون بر اینکه واقعیاتی از مناسبات اجتماعی را بازتاب داده، سنت‌های رایج درباره ازدواج، عدم استقلال دختران، سن پایین ازدواج و همچنین فقر و نداشتن جهیزیه و روی آوردن به باورهای خرافی در ازدواج را در تغییر جامعه به نقد کشیده است.

چندهمسری نیز از جمله مسائل مهم مربوط به زنان در الگوی زیست سنتی است که از سوی گل زرد مورد توجه قرار گرفته است. گل زرد پیامدهای منفی چندهمسری و به‌طور مشخص فساد و نقصان اخلاقی را با ادبیات خاص خود به جامعه گوشزد کرده است. «مرد دوزنه» مقاله‌ای است که در آن به بیان تأثیرات منفی چندهمسری بر شوهران، چون غم و رنج، بدتر شدن وضعیت مالی، از دست دادن احترام و اقتدار و همچنین قوای جسمی و در نهایت مرگ زودرس پرداخته است (گل زرد، س ۴، مورخه ۲۷ رجب المرجب، نمره ۲۶، ۱، ۲). همچنین در مقاله «حکایت مرد چهارزنه» از زبان زنی که همسرش با وجود داشتن چهار زن، به دنبال همسر جدیدی بود، دروغ‌های مرد به خانواده همسر جدید مبنی بر ثروتمند بودن و داشتن خویشاوندانی در مقامات بالا و همچنین مجرد بودنش را برملا کرده و گفته است او نه تنها بداخلاق و نامرتب و زشت و بدقیافه است، بلکه هدفش این است که به خاطر جهیزیه‌اش با او ازدواج کند (گل زرد، س ۳، مورخه دوشنبه ۲۳ شعبان المعظم، نمره ۳۶، ۴). گل زرد درواقع با انتشار مقالاتی درباره بخشی از واقعیات حیات اجتماعی، علاوه بر آسیب‌شناسی این پدیده مرسوم، تلاش کرده است پیامدهای منفی آن در زندگی فردی و اجتماعی را در سطوح مختلف بازتاب دهد و روشنگری و آگاهی‌بخشی کند.

در ربط و پیوند با مسائل سنتی زنان و به‌ویژه چندهمسری، گل زرد یک واقعیت آلوده به اوهام و خرافات، یعنی پدیده دعانویسی و فال‌گیری را نیز از نظر دور نداشته است؛ چنان‌که زنان برای حل مشکلات و مصایبشان به دعانویسی و فال‌گیری روی می‌آوردند که در برخی نشریات عصر هم مورد توجه قرار گرفته است (ملا نصرالدین، ۱۳ اکتبر ۱۹۰۸: شماره ۴۱، به نقل از دشتکی‌نیا، ۱۳۹۵: ۷۹؛ ملا نصرالدین، «بیر پاره خبرلر»، ۱۳ اکتبر ۱۹۰۸: شماره ۴۱، ۲؛ دهخدا، ۱۳۵۸: ۲۵۲). گل زرد با آوردن اشعاری عامیانه و داستان‌هایی همه‌پسند و همه‌فهم از بطن جامعه ایران، ضمن اینکه پیوند چندهمسری با دعانویسی و فال‌گیری را برملا کرده، به پیامدهای منفی و آسیب‌های ناشی از آن نیز پرداخته است (گل زرد، «سرگذشت زن جادوگر»، س ۴، مورخه دوشنبه ۸ جمادی‌الاول، نمره ۲۱، ۴؛ گل زرد، سال سوم، دوشنبه ۴ شوال ۱۳۳۸: نمره ۴۱، ۴؛ گل زرد، س ۳، دوشنبه چهارم شوال ۱۳۳۸: نمره ۴۱، ۴). افزون بر

این، کودک‌همسری و ازدواج زود هنگام را نیز در ربط با چند همسری مورد توجه و نقد قرار داده است (گل زرد، «دلم خوشه زن بکم//گرسنه و حال سگم»، س ۴، مورخه دوشنبه ۲۹ ذی حجه، نمره ۹، ۴).^۱

گل زرد همچنین برخی پیامدهای دیگر چند همسری را از منظر اخلال اقتصادی و بهم ریختن نظم و انسجام خانواده و قربانی شدن عواطف زنان درگیر با پدیده چند همسری مورد توجه قرار داده است. بر همین اساس، بی‌توجهی مرد چند همسر به همسران نخست و پیشین از نظر عاطفی و اقتصادی که به مشکلات روحی و روانی آنان و فقر و نداری منجر می‌شد، موضوع چند مقاله یا یادداشت قرار گرفته است (گل زرد، «بکن بحال من نظر خان باجی»، س ۳، مورخه دوشنبه ۱ شعبان المعظم، نمره ۳۴، ۳؛ گل زرد، «دلم خوشه زن بکم//گرسنه و حال سگم»، س ۴، مورخه دوشنبه ۲۹ ذی حجه، نمره ۹، ۴).

متلاشی شدن نظم و انسجام خانوادگی، خشونت خانوادگی و درگیرهای بین همسران و آسیب‌های ناشی از آن بر تربیت فرزندان نیز از دیگر پیامدهای منفی چند همسری بر شمرده شد و در مقالات متعددی این موضوع را به طرح و نقد کشیده است (گل زرد، س ۳، مورخه دوشنبه ۱۵ ذی حجه، نمره ۷، ۴؛ گل زرد، «بکن به حال من نظر خان باجی»، س ۳، مورخه دوشنبه ۱ شعبان المعظم، نمره ۳۴، ۳؛ گل زرد، «شکایت زن از شوهر»، س ۴، مورخه دوشنبه اول جمادی الاول، نمره ۲۰، ۴؛ گل زرد، س ۴، مورخه دوشنبه ۱۵ ذی حجه، نمره ۷، ۴). بدین ترتیب، گل زرد به شیوه طنز اجتماعی-انتقادی و مطالب جدی همه‌فهم، واقعیات و آسیب‌های خانه و خانواده ایرانی و مناسبات بین ارکان خانواده را-که هیچ‌گاه ضرورت و امکانی برای طرح در عرصه عمومی برای آن نبود- مطرح ساخت و الگوی زیست سنتی خانواده و زنان و دختران ایرانی را در عرصه عمومی به تصویر کشید. این پرداخت از این منظر نیز مهم است که اساساً در سنت، زن و خانواده موضوعی نبود که بتواند امکان طرح در فضای عمومی را داشته باشد، اما گل زرد این جرئت و جسارت را پیدا کرد تا واقعیاتی تلخ و پنهان از زنان و دختران و خانواده ایرانی را با هدف تغییر در الگوی زیست به صحنه طرح عمومی بکشاند.

از دیگر موضوعات مورد علاقه گل زرد که با هدف اصلاح مناسبات درون خانوادگی و روابط بین ارکان اصلی یک خانواده ایرانی، آن را مورد توجه قرار داد، روابط مادر و دختر، عروس و خواهر شوهر، زن و شوهر، عروس و مادر شوهر، داماد و مادرزن و روابط هووها با همدیگر بود. تربیت و آموزش بهداشت و نظافت برای دختران از سوی مادر، لزوم آموزش مناسبات درست درون خانوادگی و به‌طور مشخص روابط

۱. «تازه‌گیا خیال داره
مه دو هفت ساله
پیر شده باز میخاد
سه چار تا کور کچل داره

یک یار دیگر زن بگیره
شاید که در بر بگیره
جوانی از سر بگیره
بفکر همسر بگیره»

عروس و مادرشوهر و روابط عروس و خواهرشوهر و درگیری‌های سنتی بین آنها، موضوعاتی بود که گل زرد در یادداشت‌هایی جدی و طنز آنها را مورد توجه قرار داد. نکته ظریف در این موارد، تقابل و مواجهه‌ای است میان یک طرف ماجرا که از فرهنگ و تحصیلات جدید بهره گرفته با طرف دیگر ماجرا که با پدیده‌های جدید نسبتی ندارد (گل زرد، «دختر بیشعورم بیا سرت رو بشورم»، س ۳، مورخه دوشنبه ۲۷ رمضان المبارک، نمره ۴۰، ۲؛ گل زرد، «خواهرشوهر»، س ۳، مورخه دوشنبه ۱۳ رمضان، نمره ۳۹، ۲). درواقع، گل زرد جامعه در حال گذاری را به نمایش گذاشت که می‌بایست با تغییر در الگوی زیست پیشین، ضمن پایبندی به سنت‌های درست، با پدیده‌ها و آدم‌های جدید نیز نسبتی برقرار کند.

طرح شکایات و عریضه‌های زنان در گل زرد، دریچه‌ای را برای عرض اندام زنانی از سطوح مختلف جامعه ایران گشود. گل زرد موضوع این شکایات را دست‌مایه مقالات و یادداشت‌هایی قرار داد که تصویری عینی و واقعی از حیات اجتماعی یک خانواده ایرانی را به نمایش می‌گذارد. بیکاری مردان و مشکلات اقتصادی و روحی و روانی ناشی از آن در خانواده و تنش و درگیری بین اعضای خانواده، موضوعاتی بود که گل زرد آنها را براساس شکایت‌نامه‌ها و عریضه‌های زنان که به دفتر روزنامه می‌رسید، مطرح می‌ساخت (گل زرد، «دلم خوشه شوهر دارم//کلون پشت در دارم»، س ۳، مورخه دوشنبه ۱۳ رمضان، نمره ۳۹، ۴؛ همان، «بلال دونه دونه//برات ترکی می‌خونه»، س ۴، ۱۷ ذی‌قعدة، نمره ۳، ۲؛ همان، «دلم خوشه زن بکم»، س ۴، مورخه دوشنبه، ۲۹ ذی‌حجه، نمره ۹، ۴؛ همان، «ان شاءالله»، س ۴، مورخه دوشنبه ۲۱ جمادی‌الآخر، نمره ۲۳، ۱؛ همان، «زن بدخلق»، س ۴، مورخه دوشنبه ۱۲ صفر، نمره ۱۱، ۲؛ همان، «بازم میگن این مرتیکه دیوونه است//خاک بسرش کجا به فکر خونه است»، س ۴، دوشنبه ۱۹ صفر، نمره ۱۲، ۴). نکته مهم این است که گل زرد مشکلات اقتصادی خانواده ایرانی را در ربط با مشکلات اقتصادی کشور قرار می‌داد.

گل زرد البته این گونه نبود که در مقابل طرح حقوق زنان، به حقوق مردان و خواسته‌های آنان بی‌توجهی کند. این جریده در مواقعی شکایات مردان از زنان را نیز در قالب اشعاری بازتاب می‌داد و برخی رفتارهای زنان و خواسته‌های غیرمنطقی آنان از مردان فاقد توانایی مالی و گرایش آنان به تجملات و عدم آشنایی زنان با رموز و فنون خانه‌داری و بچه‌داری را از موارد مشخص شکایات مردان و نارضایتی آنان از زنان برشمرده است (گل زرد، «امان از دست این زن وای از این زن»، س ۴، دوشنبه ذی‌القعدة، نمره ۴، ۴؛ همان، س ۴، مورخه دوشنبه ۵ صفر، نمره ۱۰، ۴؛ همان، س ۴، دوشنبه ۲۱ جمادی‌الآخر، نمره ۲۳، ۴).^۱ به نظر می‌رسد گل زرد با طرح این موضوعات قصد داشت آموزش دختران و زنان در زمینه خانه‌داری،

۱. در شعر «زن شلخته» نیز به همین موضوع و درگیری‌های بین زن و مرد پرداخته (گل زرد، س ۴، مورخه دوشنبه ۲۱ شوال، نمره ۳۰، ۴-۳) و در اشعاری چون «زن بد» و «چکنم» به انتقاد از زنان و کج‌اخلاقی‌های آنان پرداخته است (گل زرد، س ۴، مورخه سه‌شنبه ۲۷ رجب، نمره ۲۶، ۲).

همسرداری و تربیت فرزند را برای ارائه الگوی مناسبات منطقی در خانواده‌ها به عنوان اصول و زمینه‌های مهم مطرح سازد.

آنچه در صفحات پیشین بیان شد، عمدتاً بر مسائل زنان در پیوند با حوزه خانوادگی و فردی زنان بود؛ البته با اشاره‌ای به پیامدهای اجتماعی آنها، در کنار آن گل زرد مسائل و دشواری‌هایی را که زنان در عرصه اجتماع و به‌طور مشخص در کوچه و خیابان با آن مواجهه بودند نیز مطرح و مورد انتقاد قرار داده است. مهم‌ترین آنها ناامنی اجتماعی و فقدان امنیت اجتماعی برای زنان بود. گل زرد در سروده‌ای به نام «لاس‌زن‌ها» فقدان امنیت اجتماعی برای زنان را در کوچه و خیابان به نقد کشیده است. سخنان زشت، مزاحمت برای زنان و دختران و هرزگی‌ها، از مصادیق ناامنی اجتماعی عنوان شده است که آزرده‌گی روحی و روانی را نیز برای زنان به دنبال می‌آورد (گل زرد، س ۲، مورخه ۲ شعبان ۱۳۳۸؛ شماره ۱۸، ۱-۲). گل زرد با طرح و نقد این رفتارهای خلاف هنجارهای اجتماعی، درصدد برآمد زشتی این عمل را در عرصه عمومی بازتاب دهد و جامعه را نسبت به آن آگاه سازد. گل زرد در ادامه توجه به مسائل مختلف زنان، از حق و حقوق انسانی کلفت‌ها و زنان خدمتکار خانه‌های اعیان و اشراف نیز نگذشته و سختی کار آنها و مشکلاتشان را مورد توجه قرار داده است (گل زرد، «شکایت یک کلفت»، س ۳، مورخه دوشنبه ۲۹ شعبان، شماره ۳۷، ۴؛ همان، س ۲، مورخه ۲۲ ربیع‌الثانی ۱۳۳۸؛ شماره ۱۱، ۲).

آنچه در این صفحات بررسی شد، مسائل و مشکلات ریز و درشت و پیدا و پنهان زنان و دختران جامعه ایران در خانه و خانواده و مناسبات درون خانوادگی از نگاه جریده گل زرد بود. گل زرد به شیوه بی‌سابقه‌ای این مسائل را به عنوان مسائل مهم که می‌بایست مجال طرح یابد، با هدف تغییر در سبک و شیوه زیست و مناسبات سنتی ارکان خانواده و زنان و دختران ایران و بهبود سطح زندگی آنان که در نهایت به تغییر و تحول در حیات اجتماعی و فرهنگی ایرانیان می‌انجامید، در عرصه عمومی به طرح و نقد گذاشت.

بایدها و راهکارهای گل زرد در مسیر تغییر وضعیت اجتماعی زنان

گل زرد جریده‌ای نبود که تنها از نیایدهای زندگی فردی و اجتماعی زنان و خانواده‌های ایرانی سخن بگوید، بلکه به شیوه پیشروانه‌ای برای تغییر و تحول اجتماعی تلاش کرد تا عرصه‌ها و دریچه‌ها و افق‌هایی برای زنان و دختران ایران بگشاید. مهم‌ترین بایدهی که گل زرد در یادداشت‌ها و مقالاتش روی آن تأکید کرد، آموزش و تحصیل دختران بود. در جامعه سنتی که حتی برخی زنان نیز مخالف آموزش و تحصیل دختران بودند (گل زرد «مدرسه!! شکایت یک زن قدیمی از مدرسه»، ۱۰ صفرالمظفر ۱۳۳۷؛ شماره ۱۱، ۲)، گل زرد در شعری با عنوان «به مادران فردا» سروده «میرزا سعیدخان نفیسی» به دختران توصیه می‌کرد در پی دانش و تربیت باشند؛ زیرا علت تباهی، فقر، ذلت، روسپاهی و ضعف کشور در عدم

آموزش و تربیت دانشی دختران است.

«دانید ز چیست این تباهی
کز کشور ما برده نیرو؟...
ای دخترکان رافت آموز
در دانش و مردمی بکوشید
بر قامت خویشتن شب و روز
جز جامه تربیت نبوشید»

(گل زرد، س ۲، مورخه ۷ ذی الحجه الحرام ۱۳۳۷: نمره ۴، ۳)

فراتر از آن، گل زرد در مقالاتی به مقایسه زنان ایرانی و اروپایی پرداخته و از منظر آموزش و تحصیلات جدید به دختران ایرانی توصیه کرده است که برای رهایی از جهل و مشکلات ناشی از الگوی زیست سنتی، به تحصیل و آموزش روی بیاورند تا چهره‌ای جدید از زن ایرانی در پی این «دوره منحوس» ارائه گردد (گل زرد، س ۲، ۸ ربیع‌الثانی ۱۳۳۸: شماره ۱۰، ۳؛ همان، س ۲، مورخه ۲۲ ربیع‌الثانی ۱۳۳۸: نمره ۱۱، ۱).

گل زرد در مقاله‌ای با عنوان «ترقی نسوان» به برخی تغییرات جزئی در زندگی زن ایرانی اشاره کرده و پیشرفت و تغییر در زندگی زنان را مایه امید «وطن ورشکست ما» دانسته است. از دیدگاه گل زرد، علم‌آموزی و تربیت دختران در نهایت به ترقی و پیشرفت کشور خواهد انجامید. در همین مقاله، با اشاره به نوشته‌ها و اشعار «بدرالملوک خانم» در گل زرد و صدیقه دولت‌آبادی در روزنامه «زبان زنان» آورده است: «پدران و مادران بخوانند و در تربیت دختران خود سعی کنند. دختران بخوانند و سعادت خود را بر تحصیل علم و ادب دانند. سایرین بخوانند و در پیشرفت حالات روحیه زنان جدیت بخرج دهند» (گل زرد، «ترقی نسوان»، س ۲، مورخه ۲۲ ربیع‌الثانی ۱۳۳۸: نمره ۱۱، ۱). گل زرد آموزش و تربیت دختران به عنوان اصل اساسی و پایه‌ای تغییر و تحول در جامعه ایران را در اغلب یادداشت‌ها و مقالات خود دنبال کرده و آنان را ترغیب می‌کرد که بی هیچ بهانه‌ای از آموزش و تحصیل غفلت نکنند (گل زرد، «دختر نازک نارنجی»، س ۴، مورخه دوشنبه ۱۰ ذی‌قعدة، نمره ۲، ۴). از دیدگاه گل زرد، علم‌آموزی و آموزش دختران را از افتادن در دام خرافات و دعانویسی و فال‌گیری بازمی‌دارد و سبب می‌شود آنان برای حل مسائل خود، به دعانویسان و رمالان رجوع نکنند (گل زرد، س ۴، مورخه دوشنبه ۱۲ رجب المرجب، نمره ۲۵، ۱، ۲؛ همان، «ننه قمی»، س ۴، مورخه دوشنبه ۲۵ شعبان، نمره ۲۸، ۱-۲). از سوی دیگر، آموزش و تحصیل دختران از منظر گل زرد در نحوه ازدواج آنان هم تأثیر داشت.

گل زرد در کنار این نوشته‌ها و تشویق‌ها، از دولتمردان و به‌ویژه وزارت معارف نیز می‌خواست علاوه بر تهران در شهرهای دیگر نیز مدارس مقدماتی و متوسطه برای دختران تأسیس کنند تا به تدریج دایره معارف و مدارس از تهران به ولایات نیز توسعه کافی بیابد (گل زرد، «جریده زبان زنان»، س ۲، مورخه

۴ جمادی‌الثانی ۱۳۳۸: نمره ۱۴، ۳). در کنار آموزش، مسئله دیگری که از نگاه گل زرد در تغییر و بهبود وضع زنان و دختران بسیار مهم تلقی می‌شد، بهداشت و سلامت زنان و تغذیه آنان بود. گل زرد با درج گزارش‌هایی از وضع غیربهداشتی حمام‌های زنانه، بهداشت و سلامت زنان را مورد توجه قرار می‌داد^۱ (گل زرد، «حمام زنانه»، س ۳، مورخه دوشنبه ۴ شوال المکرم، نمره ۴۱، ۲). همچنین در برخی مقالات به تغذیه مناسب زنان، ب ویژه زنان باردار توجه نشان می‌داد (گل زرد، س ۴، مورخه دوشنبه ۱۲ رجب، نمره ۲۵، ۱-۲).

گل زرد در مسیر تغییر وضع عمومی زنان، ضرورت تشکیل انجمن‌های زنان را نیز پیش می‌کشید و آن را برای بهبود وضعیت زنان مؤثر می‌دانست. گل زرد از انجمنی ویژه زنان نام می‌برد که در آن انجمن، درباره لزوم استفاده نکردن از کالاهای وارداتی و استفاده از تولید ملی، لزوم آموزش دختران و تأسیس مدارس، توجه به حفظ الصحة و سلامت و بهداشت در حوزه خصوصی و عمومی سخن گفته شده و تصمیماتی برای اجرای آنها گرفته شده است (گل زرد، «پیشنهاد زنها»، س ۳، مورخه دوشنبه ۲۷ رمضان، نمره ۴۰، ۴). گل زرد آموزش و تحصیل زنان، سلامت و بهداشت و فعالیت‌های اجتماعی آنان برای مطالبات خود را از عوامل مهم تغییر در الگوی زیست سنتی و در نهایت، تغییر و تحول جامعه ایران می‌دانست.

نتیجه‌گیری

پس از مشروطه، با تغییراتی که در سیاست و اجتماع ایران رخ داد، زنان و مسائل خصوصی و عمومی آنان به عنوان بخش نادیده جامعه ایران مورد توجه قرار گرفت. روزنامه‌ها به عنوان محل و عرصه‌ای برای نشر آگاهی‌های جدید زنان و مسائل آنان تبدیل شدند. اهمیت مسائل مربوط به زنان به حدی بود که روزنامه‌ها و جرایدی که ناشر مسائل زنان بودند، پدید آمدند. این روزنامه‌ها لزوماً به دست زنان اداره نمی‌شد، بلکه گاه اداره و نگارش آن را نویسندگان مرد برعهده داشتند. این روزنامه‌ها مردنگار بودند، اما مسائل عمده روزنامه آنان به زنان اختصاص داشت. این باور که تغییر و تحول جامعه ایران امکان‌پذیر نخواهد بود مگر اینکه در الگوی زیست سنتی زنان و دختران جامعه ایران نیز تغییراتی رخ دهد، سبب شد این روزنامه‌ها زنان و دختران را در پیوند با پدیده‌های جدید چون مدرسه، آموزش، بهداشت و همچنین نقد سنت‌های پیشین در ازدواج و روابط خانوادگی قرار دهند و در تداوم آن، با نقد این مسائل و الگوی زیست سنتی زن ایرانی عصر قاجار و آگاهی‌بخشی در ضرورت فراهم ساختن زمینه‌های آموزش زنان،

۱. «صدیقه حنا می‌دزده

رقیه می‌دزده صابون...

آب خزینه گشته

غلیظ همجو معجون...

نچس بیا به بیرون»

پاک برو به حمام

زنان و دختران را به عنوان یک مسئله که دولتمردان و سیاست‌گذاران باید آن را مورد توجه قرار دهند، مطرح ساختند. همچنین تلاش کردند با ادبیاتی عامیانه در نقد الگوی زیست و باورهای سنتی، سنت‌های رایج را به انتقاد بکشند. در این مسیر، مجله گل زرد از نشریات مهم اواخر عصر قاجار که به‌طور خاص مسائل زنان را مورد توجه قرار می‌داد، نقش مؤثری ایفا کرد. این روزنامه در پی افکندن زمینه‌های تغییر، تلاش‌هایی سلیبی و ایجابی داشت. به مسائلی چون آموزش، بهداشت، فعالیت‌های اجتماعی زنان توجه کرد، الگوی زیست سنتی را به نقد کشید و افق‌های جدیدی برای فعالیت‌های زنان گشود. برای تأثیرگذاری در قشرهای مختلف جامعه نیز سبک جدیدی به کار گرفت؛ ادبیاتی عامیانه که ارزش ادبی نداشت، اما ابزاری برای انتقال مفاهیم و انتقادهای به زنانی بود که مخاطب و هدف اصلی این نشریه بودند. توجه به زنان و مسائل مربوط به آنان با توجه به حجم مقالات و اشعار سروده شده در ارتباط با آنان، نشان می‌دهد که گل زرد مسائل زنان را که در ظاهر پیش پا افتاده و غیرمهم بود، به عرصه طرح عمومی آورد. انعکاس مسائل زنان در گل زرد نشان می‌دهد که گل زرد بر آن بود تا با بیان تجربه زیسته زنان به زبان شعر، الگوهای زیست سنتی را تغییر دهد، آنان را به آموزش و تحصیل تشویق کند و با ابزارها و تسهیلاتی چون تخفیف برای زنان در خرید روزنامه، آنان را به خواندن روزنامه و از قبل آن آشنایی با مندرجات و مقالات نشریه تشویق کند. گل زرد با طرح مسائل ساده و عینی و واقعی زندگی زنان و دختران در اشعار عامیانه و داستان‌های جدی و طنز، در مسیر تغییر و بهبود سطح زندگی دختران و زنان گام برداشت. گل زرد ناشناخته ماند، اما بی‌تردید در مسیر تغییر سرنوشت و سبک زندگی زنان و دختران ایرانی در دهه‌های بعد بسیار مؤثر افتاد.

References

Books

- Āhmadi, Morteżā. 1381. *Kohna-hāy Hamiṣā No*. Tehrān: Entešārāt-e Qoqnus. [In Persian]
- Āryanpūr, Yaḥyā. 1350. *Az Sabā to Nimā*. J2, Tehrān: Entešārāt-e Šerkat-e saḥāmi-e ketābhāy jyby bā Hamkāry Entešārāt-e Feranklin. [In Persian]
- Āryanpūr, Yaḥyā. 1372. *Az Sabā to Nimā*. J3, Tehrān: Entešārāt-e zavvār. [In Persian]
- Barzin, Masud. 1371. *Šenāsnāme-ye Matbuāt-e Iran az 1215 ta 1357*. Tehrān: Entešārāt-e Bahjat. [In Persian]
- Browne, Edward G. *Tāriḳ-e Adabiyat-e Iran az Āgāz-e ahd-e Safaviya tā Zamān-e Hāzer*, j4, Tarjome Rašid yāsemi, Tehrān: Entešārāt-e Ebn-e Sinā. [In Persian]
- Daštaki-niyā, Farhād. 1395. *Sargozašt-e Sāyehā*. Tehrān: Našr-e Tāriḳ-e Irān. [In Persian]
- Dehḳodā, Alī-Akbar. 1358. *Maqālāt*. Tehrān: Entešārāt-e elmi. [In Persian]

- Farajiyān, Morteżā, Mohammad Baqer-e Najaf-zādh-ye Bārforuš, *Tanz sorāyān-e Irān az mašruteh ta enqlāb*. Tehrān: Čāp va našr-e bonyād. [In Persian]
- Kohen. Goel. 1362. *History of Censorship in Iranian Press*. Tehrān: Mo'assese-ye Enteshārāt-e Āqāh. [In Persian]
- Pollack. Jacob Edward. 1368. *Safarnāmeḥ-e Pullāk* (Iran and Iranians), translated by Kykavus Jahandari, Tehran: k̄ārazmi. [In Persian]
- Šadr-e Hāšemi. Moḥammad. 1363. *Tāriḫ-e jarā'ed wa majallāt-e Irān*. Isfahān: Enteshārāt-e Kamāl. [In Persian]
- šeil. Lady Mary. 1368. *Lady šeil's Diary*, translated by Hossein Abu Tarabian, Tehran: Nšr-e No, Ch2. [In Persian]
- Tabib-zāde, Aḥmad. 1382. *Tahlil-e Vazn-e Šere āmiyane-ye Fārsi*. Tehrān: Enteshārāt-e Nilufar. [In Persian]

Article

- Hātami, Zahrā. Spring and Summer 2018. "*Spells in the Qajar period (extent, function, and actors)*," historical sociology, volume 11, number 1. [In Persian]
- Rahmāniān, Dāriuš, Hātami, Zahrā. spring and Summer 2013. "*magic, spells and Amulets and the World of Women in the Qajar Era*" "Historical Essays, volume 11, number 1. [In Persian]
- kārābi, Fāruq. 2016, "*Humor in the Press of the Early Period of Constitutionalism*," Farhangestān Journal 9/1, No. 33. [In Persian]
- Noruz Morādi, kuroš. Mehr 2013. "*Gol Zard Magazine, a masterpiece of Iranian folk literature in the late Qajar period*," Payām Bahārestān, No. 40, pp. 30-47. [In Persian]

Newspaper

- Gol-e Zard, first year 1336, No 2, Gol-e Zard, first year 1336, No 7, Gol-e Zard, first year 1336, No 1, Gol-e Zard, first year 1336, No 6.
- Gol-e Zard, second year 1337, No 4, Gol-e Zard, second year, 1337, No 11, Gol-e Zard, second year 1338, No 19, Gol-e Zard, second year 1338, No 18, Gol-e Zard, second year, 1338, No 11, Gol-e Zard, second year 1338, No 10, Gol-e Zard, second year 1338, No 14.
- Gol-e Zard, third year, No 43; Gol-e Zard, third year, 1338, No 41; Gol-e Zard, third year, No 34; Gol-e Zard, third year, No 39, Gol-e Zard, third year, No 36, Gol-e Zard, third year, No 40, Gol-e Zard, third year, No 37, Gol-e Zard, third year, No 41, Gol-e Zard, third year, No 38.
- Gol-e Zard, fourth year, No, Gol-e Zard, fourth year, No 20, Gol-e Zard, fourth year, No 12, Gol-e Zard, fourth year, No 11, Gol-e Zard, fourth year, No 2, Gol-e Zard, fourth year, No

4, Gol-e Zard, fourth year, No 7, Gol-e Zard, fourth year, No 9, Gol-e Zard, fourth year, No 27, Gol-e Zard, fourth year, No 22, Gol-e Zard, fourth year, No 18, Gol-e Zard, fourth year, No 23, Gol-e Zard, fourth year, No 30, Gol-e Zard, fourth year, No 8, Gol-e Zard, fourth year, No 19, Gol-e Zard, fourth year, No 28, Gol-e Zard, fourth year, No 13, Gol-e Zard, fourth year, No 14, Gol-e Zard, fourth year, No 10, Gol-e Zard, fourth year, No 21, Gol-e Zard, fourth year, No 20, Gol-e Zard, fourth year, No 4, Gol-e Zard, fourth year, No 25, Gol-e Zard, fourth year, No 18, Gol-e Zard, fourth year, No 9, Yellow flower, fourth year, No 26,

Mollānasr-Aldin, October 13, 1908, No 41, Mollānasr-Aldin, September 24, 1907, No 36.

